

Луцький національний технічний університет

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

Видання п'яте

Луцьк
ІВВ Луцького НТУ
2019

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Луцького національного технічного університету
(протокол № 10 від 28 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

Лютак Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету;

Чепурда Лариса Михайлівна, доктор економічних наук, професор, почесний працівник туризму України, декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування Черкаського державного технологічного університету;

Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання п'яте / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. – 320 с.

ISBN 978-617-672-181-9

*Збережена авторська орфографія, пунктуація та стилістика.
Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.*

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

ISBN 978-617-672-181-9

© авторські тексти,
Луцький національний
технічний університет,
2019

Автори:

Білецький Ю.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Бондарська Ю.М., Луцький національний технічний університет

Вісин О.О., кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Волошин І.М., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Гладкий О.В., доктор географічних наук, академік АНВО України, професор кафедри туризму та рекреації Київського національного торговельно-економічного університету

Дащук Ю.Є., кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Деркач В.Ю., провідний фахівець Мукачівського державного університету

Єрко І.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ільїн Л.В., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ільтьо Г.Ф., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету

Кабак В.В., кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана факультету комп'ютерних наук та інформаційних технологій Луцького національного технічного університету

Карпюк І.В., аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету

Кухарчук О.С., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету

Колісник Б.І., кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Курило О.Й., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Кучер П.В., викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Кухтій А.О., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри спортивного туризму Львівського державного університету фізичної культури

Лепкий М.І., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету

Лисюк Т.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Лужанська Т.Ю., кандидат географічних наук, доцент, декан факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету

Марчук В.М., аспірант кафедри соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

Матвійчук Л.Ю., доктор економічних наук, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Машіка Г.В., доктор географічних наук, доцент кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Мілашовська О.І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи Мукачівського державного університету

Медвідь Л.І., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Мельник А.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мовчан К.М., директор бібліотеки, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Моргун А.В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету

Папп В.В., доктор економічних наук, професор, проректор з навчально-педагогічної роботи Мукачівського державного університету

Пасічник М.П., аспірант кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Подоляк В.М., кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та професійної освіти Луцького національного технічного університету

Свідло К.В., доктор технічних наук, доцент, завідувач кафедри інноваційних харчових і ресторанных технологій Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Смирнов І.Г., доктор географічних наук, академік АНВО України, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соколовський В.А., старший викладач кафедри менеджменту, економіки, права та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету

Терещук О.С., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Чепурда Л.М., доктор економічних наук, професор, почесний працівник туризму України, декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування Черкаського державного технологічного університету

Чикайло Ю.І., кандидат географічних наук, старший викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Чир Н.В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Щоголева І.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету

Якубович Р.П., аспірант кафедри філософії та релігієзнавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

Ярема С.І., викладач Волинської духовної семінарії УПЦ

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

1.1. GREENWAYS як ресурс для місцевого туристичного розвитку.....	9
1.2. Стратегія формування інноваційних послуг у готелі категорії чотири зірки.....	25
1.3. Кластеризація як інструмент підвищення туристичної привабливості регіону на прикладі Середнього Придніпров'я.....	43
1.4. Теоретичні засади використання інформаційних технологій у сфері туризму.....	66
1.5. Концептуальні засади формування регіональної політики розвитку рекреаційного потенціалу регіону.....	84
1.6. Культурно-мистецька політика України в контексті розвитку туризму.....	93
1.7. Культурна політика держав світового ринку в розрізі розвитку міжнародного туризму.....	117

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ

2.1. Особливості просування туристичного продукту спортивного туризму Тернопільської області на міжнародний ринок	135
2.2. Регіональні особливості ресурсної бази військового туризму США	148
2.3. Сучасний стан розвитку туризму в Одеській області	173
2.4. Роль ландшафтного планування туризму в регіональному розвитку....	189
2.5. Розвиток івентивного туризму Волинської області.....	205
2.6. Аналіз розвитку паломницького туризму в регіонах України.....	224

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Сапропелеві лікувальні грязі Шацького поозер'я: речовинний склад, властивості, ресурси	240
3.2. Оцінка ресурсного потенціалу велосипедного туризму Волинської області.....	253
3.3. Міжнародний ринок туристичних послуг Польщі: реалії та перспективи розвитку.....	277
3.4. Геопросторове поширення гірськолижних центрів Карпат.....	296

ВСТУП

Шановні колеги!

Динамічний розвиток туризму, його вихід на одне з провідних місць серед інших галузей економіки активізує попит на послуги гостинності, які надаються спеціалізованими підприємствами туристичного та готельного господарства, та зумовлює формування ринку цих послуг. Глобальний характер туризму як суспільного явища обумовив масштабність туристичного бізнесу, що є складовою гостинності із забезпечення туристичного процесу, і вивів його на провідні позиції світового ринку послуг. Світовому туристичному бізнесу притаманні процеси інтеграції, транснаціоналізації, інтернаціоналізації праці та активізації руху робочої сили на базі запровадження уніфікованих технологій обслуговування, удосконалення форм управління у зв'язку зі зростаючою конкуренцією, що знайшло своє відображення у формуванні і функціонуванні туризму, його значному територіальному розвитку, поширенні впливу на національні ринки гостинності. Розвиток світового ринку послуг гостинності впливає на процеси національного ринку через запровадження стандартів якості обслуговування, інноваційних технологій у виробництві, менеджменті, інформаційній сфері. Тому дослідження питання щодо пошуку сучасних технологій та моделей розвитку туризму та гостинності, мають важливе значення для подальшого розвитку даної галузі.

У монографії висвітлено теоретичні, методологічні та прикладні проблеми розвитку туризму та сфери гостинності на основі діалектичного, системного та функціонального підходів. Визначено сучасне місце туризму в системі наук у процесі суспільного відтворення і структурі економіки та запропоновано концептуальні засади формування ринкового механізму управління туризмом і суб'єктами сфери гостинності за моделями економічного зростання і ефективного розвитку в умовах конкурентного середовища.

Монографія складається з вступу та трьох розділів. У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження. Перший розділ роботи присвячений пошуку сучасних технологій та моделей розвитку туризму та гостинності. Другий розділ спрямований на дослідження регіональних особливостей організації туризму. У третьому розділі проведена оцінка туристично-ресурсного потенціалу територій.

Автори не претендують на повне висвітлення всіх проблем, пов'язаних з пошуком шляхів ефективного розвитку туризму в Україні та світі. Деякі з положень, що розглядаються, вимагають подальших досліджень та експериментальної перевірки.

З щирою повагою,
Людмила Матвійчук

2.3. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ *

До інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності в Одеській області відносимо кількість місць розміщування в районах, що наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Кількісні показники туристичного забезпечення

	Спеціалізовані заклади розміщення	Дитячі заклади розміщення	Колективні засоби розміщення
	Місць	Місць	Місць
м. Одеса	10593	3805	125416
Ананьївський	–	–	24
Арцизький	–	–	160
Балтський	–	150	44
Білгород-Дністровський	86195	1140	113
Біляївський	4814	130	60
Березівський	–	130	85
Болградський	–	230	78
Великомихайлівський	–	–	50
Іванівський	–	–	40
Ізмаїльський	704	–	–
Кілійський	12143	970	82
Кодимський	–	–	20
Комінтернівський	10071	–	48
Котовський	–	120	–
Овідіопольський	1668	–	–
Роздільнянський	–	–	–
Ренійський	–	244	–
Савранський	16018	855	1102
Саратський	–	180	40
Тарутинський	–	–	18
Татарбунарський	430	–	–
Фрунзівський	–	–	2

За інфраструктурним забезпеченням лідерами є м. Одеса, Білгород-Дністровський та Кілійський райони, це обумовлено близькістю цих територій до Чорного моря. Території Одеської області приваблюють туристів. В період з 2014 р. по 2015 р. туристична привабливість України, зокрема Одеської області, як територіальної складової країни, була знижена через нестабільну політичну ситуацію та військовий конфлікт на Сході країни, що несло загрозу безпечної туристичної діяльності.

На сьогоднішній день завдяки консолідації зусиль туристичного бізнесу, громадських організацій та представників влади ситуація у сфері туризму стабілізувалася та вийшла на новий напрям розвитку. За показниками компонентної структури районів можна оцінити перспективності освоєння туристичного потенціалу районів як поліфункціональних територій області, що

* Автори Лисюк Т.В., Терещук О.С., Білецький Ю.В.

надасть можливість в подальшому розробити відповідні стратегії розвитку районів в напрямку розширення туристичної діяльності.

Одеська область має високий потенціал для розвитку *готельного господарства*, поступаючись тільки м. Києву та Львівщині. Декілька готелів м. Одеси знаходяться в структурі національних мереж: «Брістоль» 5* та «Лондонська» 4* належать до «Vertex Hotel Group», «Premier Compass Odessa» 3* та «Premier Geneva» – до групи «Premier Hotels and Resorts»; готелі «Олександрівський» та «Маренеро» – до мережі «Reikartz Hotels & Resorts»).

Станом на 01 січня 2018 р. склад туристичної інфраструктури Одеської області становив 1147 закладів туристично-рекреаційного призначення, з яких 366 об'єктів були представлені підприємствами готельного типу і 781 об'єкт підприємства профілю оздоровлення.

У кожному районному центрі області та Одесі працюють *заклади ресторанного господарства*. Більша частина об'єктів ресторанного господарства (87,4%) розташована у містах і міських поселеннях області.

На Одещині спостерігається тенденція щодо зменшення кількості закладів ресторанного господарства.

Причинами є економічна та політична нестабільність, що стримують відкриття нових закладів, а також цінова політика підприємств, яка не здатна задовольняти споживачів. До того ж високі орендні ставки для закладів саме ресторанного типу змушують підприємців або реорганізувати свою діяльність, або ж зовсім ліквідувати підприємства. Найбільшу частку в загальній структурі усіх закладів ресторанного господарства області займають саме кафе та закусочні, розраховані на цільову аудиторію з середнім і нижче середнього прибутком зокрема, це всім відома мережа швидкого харчування «Макдональдз», популярні суши бари, піцерії, кав'ярні, кондитерські тощо.

Переважна більшість ресторанів сконцентрована у містах: Одеса, Чорноморськ, Ізмаїл, Котовськ, Білгород-Дністровськ, Южний. Із загальної їх кількості на території обласного центру знаходиться 74,2% об'єктів, лише 3,8% – у м. Чорноморськ, 1,9% – у м. Ізмаїл, 1,4% – у м. Южний, 1,3% – у Білгород-Дністровську та 1,1% – у Котовську.

У сільській місцевості на 1 січня 2018 р. кількість об'єктів ресторанного господарства зменшилась на 7 одиниць, або на 9,5%. На території Одеської області із загальної кількості суб'єктів ресторанного господарства переважають кафе та бари. Забезпеченість іншими типами закладів ресторанного господарства недостатня. За кількістю посадкових місць переважають підприємства середньої місткості. Заклади ресторанного господарства на території області розміщені нерівномірно. Найбільшою популярністю користуються постійно діючі заклади харчування: кафе, бари та закусочні.

Таким чином, в Одеській області наявні об'єктивні передумови для подальшого розвитку ресторанного господарства. Але за останні роки проведено недостатню роботу щодо модернізації та реконструкції мережі ресторанів й кафе. Не у всіх підприємствах створено належні умови для відпочинку. Із загальної кількості об'єктів ресторанного господарства 42,9%

становлять кафе, закуочні, буфети (кіоски), кількість яких на 1 січня 2018 р. з 341 од. скоротилася на 12% і склала 300 од.

Найбільше у процентному відношенні скоротилася кількість барів – із 253 у 2017 р. до 208 в 2018 р., тобто майже на 18%. Кількість їдалень зменшилась лише на 3% – із 102 до 99 закладів. Протягом 2018 року в Одесі відбулось відкриття деяких ресторанів, які мають певні особливості та «родзинки»: Перша італійська кондитерська «Cannoli», яка працює у форматі «Pasticceria & Caffè» і надає можливість скуштувати солодощі на місті або ж купувати їх «на винос».

Як і в будь-якому курортному місті, в Одесі є багато тематичних ресторанчиків, приморських кафе, барів і класичних пабів. Не менш популярні в Одесі кафе-клуби, що користуються особливим успіхом серед молоді. За українським законодавством, на Одещині існують 22 курорти, розташовані переважно на чорноморському узбережжі у межах таких адміністративно-територіальних одиниць¹:

- Обласний центр – м. Одеса;
- Білгород-Дністровський район – 7 селищ: Затока, Сергіївка, Косівка, Курортне, Миколаївка, Попаздра, Приморське;
- Лиманський район – 6 селищ: Гвардійське, Ліски, Вапнярка, Крижанівка, Нова Дофінівка, Сичавка;
- Овідіопольський район – 5 селищ: Грибівка, Дальник, Кароліно-Бугаз, Санжійка, Іллічівка;
- Татарбунарський район – 3 селища: Лебедівка, Приморське, Тузли [3].

У 2018 р. кількість спеціалізованих лікувально-оздоровчих закладів Одещини становила 22,8% (проти 8,1% в 2011 р.) в їх загальному обсязі, що надало можливість регіону посісти 1 місце. За кількістю ліжок у місяць максимального розгортання Одеська область стабільно займала третє місце протягом 2011 - 2013 рр. (з часткою 10,1% - 12,6%), а у 2018 році зайняла перше місце (17,8%)¹.

Розвинена в Одеському регіоні транспортна інфраструктура приймає активну участь у міжрегіональних та міжнародних перевезеннях та обслуговуванні туристів. Область має розвинену мережу залізниць, автодоріг, в її межах функціонують 8 морських портів. Серед проблем необхідно відмітити роботу автомобільного транспорту, перш за все, необхідність поновлення автомобільного парку; по-друге, ремонт автодорожнього покриття та прокладання нових трас шляхів, які будуть відповідати європейським стандартам якості та сервісного обслуговування транспортної інфраструктури.

Транспортна інфраструктура регіону потребує подальшого розвитку та реконструкції. Гостро потребує посилення транспортного зв'язку Українське Придунав'я (Ізмаїл, Рені, Болград, Кілія).

Пасажирський комплекс Одеського порту розташований у самому центрі Одеси, поруч з основними визначними пам'ятками міста:

¹ Одеська область [Електронний ресурс] // Україна сьогодні – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Odesa/>.

Потьомкінськими сходами та пам'ятником герцогу Дюку де Ришельє, першому градоначальнику Одеси, Дерibasівською вулицею і Театром опери та балету.

Нині пасажирський комплекс здатний одночасно приймати п'ять теплоходів на причалах загальною довжиною 1 370 м. Глибина порту поблизу причалів варіюється від 9,5 до 11,5 м. Фарватер і портові споруди дають змогу приймати теплоходи довжиною до 300 м. Найбільше судно, яке заходило в акваторію Одеського порту, – це судно норвезької компанії Norwegian Cruise Line під назвою NORWEGIAN JADE під прапором Багамів, яке має довжину 294,13 м, а ширину – 32 м. Це був одноденний візит 2 тис. пасажирів.

У будівлі морського вокзалу розташовані ресторани, офіси туристичних агентств, банків, пошти, DHL та інші установи. За офіційними даними Державної служби статистики України, в Одеський порт у середньому заходило 65–70 лайнерів на рік.

Однак, через політичну та економічну кризу в Україні в останні роки стрімко скоротилися суднозаходи в Одеський порт. Окремі круїзні компанії пропонують заходи до Стамбулу, відвідують Трабзон і не пересуваються далі до інших портів Чорного моря, деякі з них переорієнтували суднозаходи з Одеси, Ялти, Сочі до Варни і Батумі.

Так, у 2016 р. до Одеського пасажирського терміналу було здійснено п'ять суднозаходів, що є історичним мінімумом і навіть нижче рівня кризового 1997 р. (рис. 1).

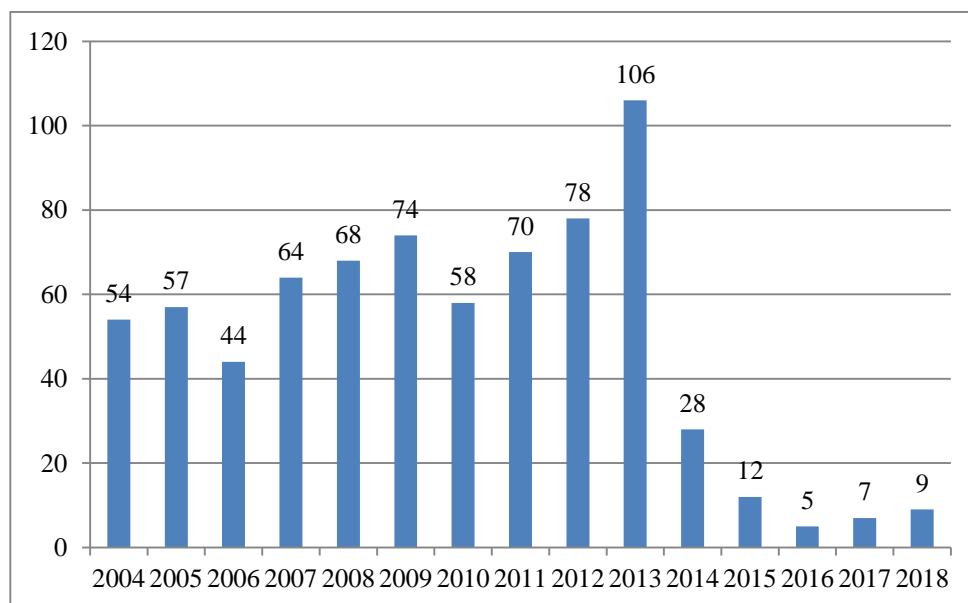

Рис. 1. Динаміка суднозаходів круїзних суден в Одеський порт за період 2004–2018 рр.

Максимальне значення круїзних суднозаходів до Одеського порту було зафіксоване в 2013 р. – 125 одиниць (106 морських і 19 річкових). У 2014 р. порівняно з 2013 р. кількість суднозаходів круїзних суден в Одеський порт знизилася на 73,6%, у 2015 та 2016 рр. падіння продовжилося. У сезоні 2016 р.

Одеський порт прийняв тільки п'ять круїзних лайнерів. Обслуговано майже 1 230 пасажирів².

На жаль, збільшення кількості заходів круїзних суден до міста Одеси й досі не відбувається. Так, війна в Сирії, неспокійна обстановка на Близькому Сході, теракти і вибухи в Стамбулі стали причиною того, що кілька великих круїзних компаній, такі як Crystal Cruises, MSC Cruises, Norwegian Cruise Line, Oceania Cruises і Regent Seven Seas Cruises відмовилися від заходів у Чорноморський регіон.

Серед основних проблем, які стримують розвиток круїзного судноплавства в Одеському регіоні, більшість дослідників відзначають відсутність пасажирського флоту.

Якщо розглядати привабливість та потенціал саме порту Одеса, то прогнози експертів щодо подальшого розвитку круїзного туризму є оптимістичними. Це видно на прикладах діяльності окремих іноземних операторів, зацікавлених у заходах до Одеси.

Так, круїзна компанія MSC Cruises включила місто в список портів заходів ще в 2008 р. Із того часу в межах осінніх кругових круїзів «Панорама Середземномор'я» до м. Одеси заходить теплохід MSC Opera, розрахований на 2 тис. пасажирів. Цікаво, що кількість бажаючих відвідати Південну Пальміру за період функціонування даної лінії зросла із 40 до 1 429 осіб.

Слід зазначити, що Одеський порт є портом відправлення, що працює за маршрутом Одеса – Пірей – Сорренто – Генуя – Чівітавекк'я – Стамбул – Одеса. Більше того, існують плани організації паломницьких круїзів із заходом в порти України, Греції, Ізраїлю та Єгипту. Дрібні судноплавні або туристичні компанії, що організують круїзи на одному-двох невеликих орендованих судах, як правило, технічно застарілих, не мають жодних конкурентних переваг порівняно з потужними іноземними круїзними операторами. Це свідчить про відсутність можливості успішно конкурувати за важливим критерієм «ціна круїзу/якість обслуговування».

Наприклад, на судні «Принцеса Олена», яке здійснює кругові рейси на лінії Одеса – Стамбул – Одеса, вартість поїздки становить 755 дол. США на одну особу за двомісного розміщення в каюті зі зручностями на шестиденний рейс (при цьому з шести днів три дні судно стоїть у Стамбулі). Такий рівень цін є співвідношенням із вартістю європейських круїзів ліній першого класу, таких як MSC Cruises, за значно вищого класу обслуговування.

Зважаючи на рівень комфортабельності суден і якості сервісу, ціни на круїзи українських операторів повинні бути нижче, ніж у іноземних. Проте досягти цього на практиці досить важко з урахуванням того, що іноземні круїзні компанії використовують комфортабельні лайнери із сучасною туристичною інфраструктурою і мають позитивно зарекомендовані бренди на ринку послуг. Необхідно враховувати і той факт, що нині все більша кількість морських туристів бронює круїзи, оминаючи українських посередників, через

² Звіт про хід виконання Програми розвитку туризму в м. Одесі на 2016– 2020 рр. / Департамент культури і туризму Одеської міської ради [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.odessatourism.org>.

американських та інших агентів за мінімальними цінами, зі знижками у вигляді on-board credit та іншими видами бонусів.

Окрім вищевикладених проблем, існують технічні обмеження для прийому круїзних суден у Одеському порту. Прийом великих круїзних теплоходів в Одеському порту обмежений пропускною спроможністю протоки Босфор, унаслідок чого найбільшу частку суднозаходів становлять транзитні круїзні суди пасажиромісткістю до 500 осіб, тоді як у всьому світі середня пасажиромісткість круїзного судна становить 3 тис. осіб; окрім того, в останньому десятилітті яскраво позначилася тенденція до переважання лайнерів більшої пасажиромісткості (до 7 тис. осіб) із максимально широким асортиментом послуг на борту.

Сучасна нестабільна геополітична ситуація, неврегульованість багатьох організаційно-економічних питань функціонування пасажирського флоту в Україні, незадовільне та іноді застаріле технічне оснащення портів не сприяють активізації розвитку круїзного туризму в Одесі.

Отож, розглянувши туристичну інфраструктуру Одеського регіону ми можемо зробити наступні висновки:

1) рекреаційно-туристична інфраструктура регіону розвинена в області недостатньо для ефективного функціонування рекреації. Нерівномірне розміщення закладів (найбільша їх кількість в приміській та приморській зонах), низький рівень їх сервісу негативно позначається на розвитку туризму у регіоні;

2) низький рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, пришляхового сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху;

3) слабка робота туристично-інформаційних центрів в регіоні;

4) відсутність вело-доріжок;

5) недостатній контроль за сертифікацією засобів розміщення;

6) необґрунтована ціна на послуги засобів розміщення;

7) достатньо низька якість послуг з оздоровлення та туристичного відпочинку, що в першу чергу спричинене зношеністю обладнання закладів охорони здоров'я, відсутністю сучасного медичного обладнання, високою вартістю послуг у відношенні до середнього рівня доходів домогосподарств;

8) обмеженість фінансового забезпечення мережі закладів культури і мистецтва області, що пов'язано з необхідністю утримувати такі об'єкти за рахунок коштів місцевих бюджетів та забезпечувати належне матеріально-технічне забезпечення для підтримки відповідного рівня послуг.

Загальний склад туристичних потоків регіону та їх динаміку протягом останніх 10 років представлено на рис. 2.

Рис. 2 демонструє те, що у 2009 р. найбільша питома вага туристів приходить на внутрішніх туристів це пояснюється тим, що людей влаштовував відпочинок на своїй території, так як були відповідні умови для відпочинку. 2009 рік відмічається розквітом внутрішнього туризму, оскільки більше половини туристів (58%) віддали перевагу відпочинку на території Одеської області.

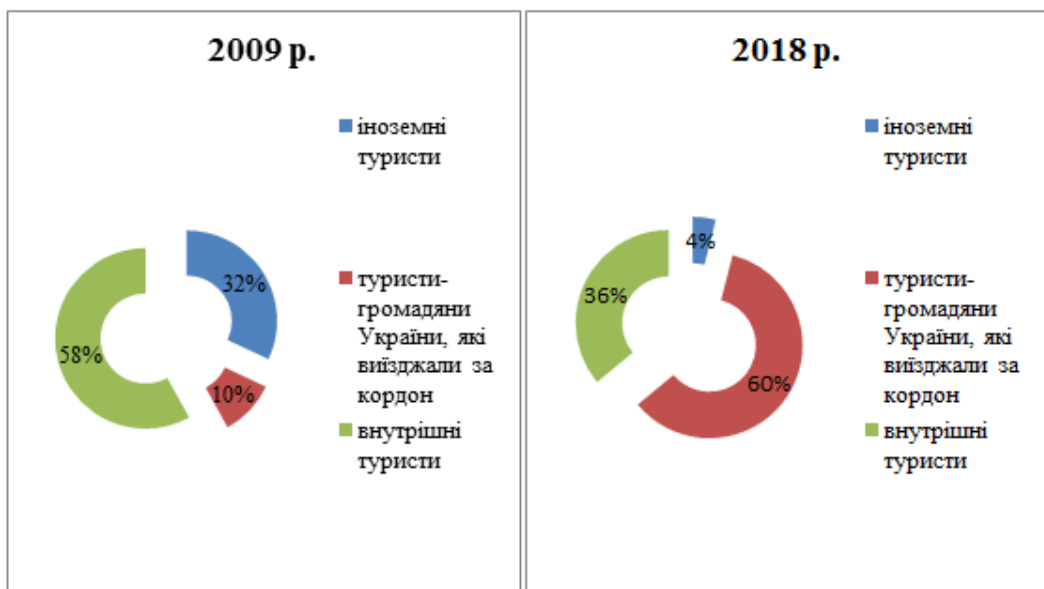

Рис. 2. Питома вага туристів Одеської області у 2009 р. і 2018р., %

Також іноземці проявляли інтерес до аналізованої області і питома вага склала 32 %. Найменше – це питома вага туристів, що від’їжджали за кордон, лише 10 %, тому як люди не мали великого асортименту для подорожей та коштів для того, щоб її купити. Отже, зовнішній туризм не користувався великим попитом.

У 2016 році відмічається великий попит серед громадян Одеської області до іноземних поїздок (розквіт зовнішнього міжнародного туризму) – 60 %, тому, як люди вирішили витратити кошти на дорогий та якісний відпочинок в інших країнах (рис. 3).

І зовсім протилежна ситуація з інтересом іноземців до українського туристичного напрямку (зокрема і до Одеської обл.) – 4 %, попит іноземних туристів дуже низький. Щодо внутрішніх туристів, їх кількість є на середньому рівні (тобто інтерес до внутрішнього туризму впав, але попит все ще є) – 36 %.

Рис. 3. Динаміка кількості туристів в Одеській області

Основними показниками змін у динаміці є революційні події: 2013- 2014 роки – Революція Майдану. Саме це є причиною спаду активності туризму, а особливо іноземних гостей. До 2016 р. кількість продовжувала зменшуватися у зв’язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією.

Кількість туристів прямо пропорційно залежить від економічної та політичної ситуації в приймаючій країні. У 2014 р. почалися терористичні дії на території України, тому спад спостерігався по всій території України і в тому числі в Одеській області. Найменша кількість – 43382 чол.

Кількість туристів, які відвідали Одеську область зменшилась за період до 2016 років у 6 разів. Це можна пов'язати з тим, що Україна не є привабливим направленням для мандрівок європейців у зв'язку з економічними, політичними, соціальними кризами. Для туристів безпека та сервіс – найважливіше.

В 2016 р. Одеську область відвідали 59077 чол. У 2016 цей показник почав активно зростати, через те що країна займається розробкою нових туристичних програм, готуються спеціалізовані фахівці даної галузі, залучаються інвестиції. Туристична ситуація 2018 року дає підстави стверджувати про продовження даного процесу.

Як видно з рис. 4., політичні події 2014 року негативно відобразились у структурі туристичного потоку країни. Така тенденція тривала до 2015р., де зафіксовано найменшу чисельність іноземних туристів – 1126 чол. в Одеській області.

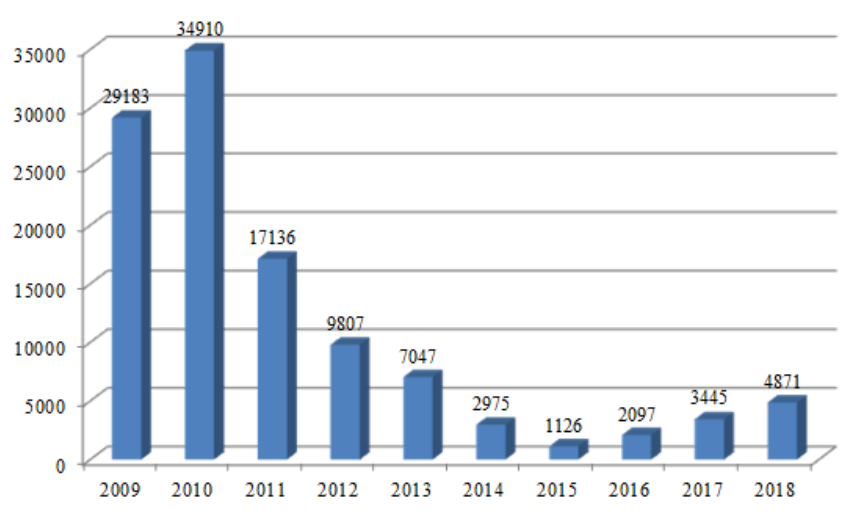

Рис. 4. Динаміка кількості іноземних туристів Одеської області

Ці статистичні дані говорять про те, що Україна є не дуже популярним напрямком серед іноземців і вони віддають перевагу іншим країнам. Але в 2016 р. ситуація дещо покращилася і кількість іноземних туристів склала 2097 осіб. Але в період з 2012-2016 років кількість виїжджаючих за кордон трималась на досить високому рівні.

У 2017 р. Одеську область відвідали 5,9 мільйона туристів.

У 2018 р. Одеську область відвідали майже 6,5 мільйонів туристів .

Відпочинок у регіоні популярний серед іноземних туристів з Ізраїлю, Туреччини, Німеччини, Грузії, Молдови, Румунії, Білорусі та Філіппін. Зростає й кількість гостей з Польщі та Австрії.

У загальній структурі туристичного потоку в Одеську область переважає внутрішній туризм. Найчастіше до регіону приїжджають гості з Київської, Миколаївської та Вінницької областей України.

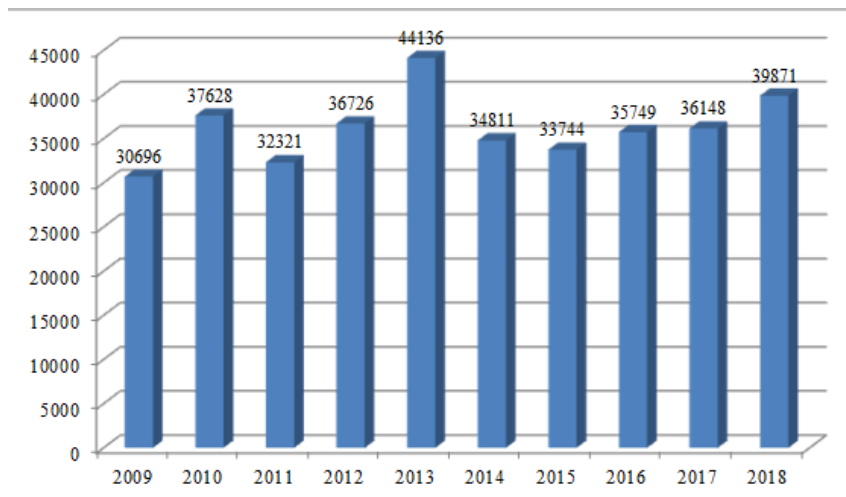

Рис. 5. Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон з Одеської області

До 2009 р. кількість громадян України, які виїжджали, зростала у зв'язку з розвитком різноманітних туристичних фірм та напрямків. З 2009 р. ситуація коливається по роках, це пов'язано з економічною кризою та політичною ситуацією в країні, а також з тим, що в Україні надання туристичних послуг, інфраструктура, поступається європейському рівню та ціна є високою. Також громадяни активно вирушали за кордон у пошуках роботи. Однією із причин відвідування закордонних курортів українцями є недостатня розвиненість цікавих та унікальних маршрутів.

Проте, туризм Одеської області стрімко інтегрується у світову туристичну індустрію, набуває все відчутнішого значення для місцевого господарства. Кожен турист, який відвідує Одеський регіон, залишає певні інвестиції в місті.

Туристична галузь є стратегічним напрямком розвитку області. Об'єктивно Одеська область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення, сприятливий клімат, найбільший морський порт України, розвинену промисловість, курортно-рекреаційний комплекс, транспортну, фінансову та соціально-культурну інфраструктуру. За своїм туристичним потенціалом Одеська область посідає одне з провідних місць в Україні.

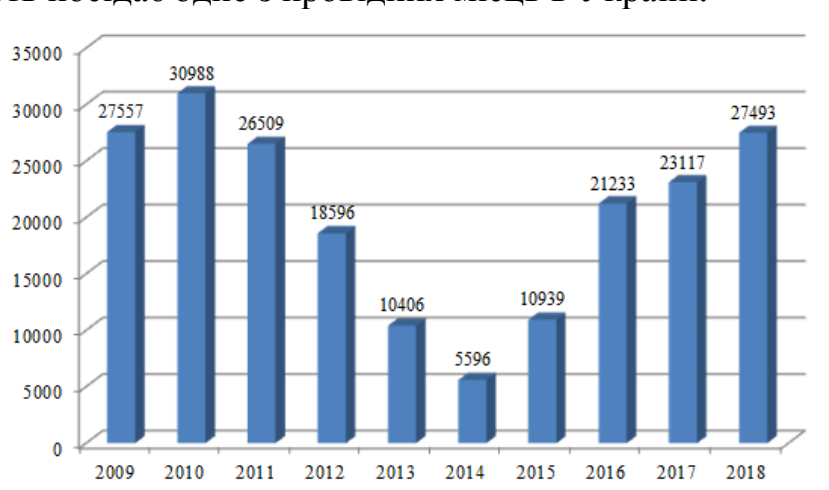

Рис. 6. Динаміка чисельності внутрішніх туристів Одеської області

З рис. 5 бачимо, що найменший потік внутрішніх туристів зосереджено у 2014 році (майдан, конфлікт із Росією) нашкодили туристичним потокам та збільшили процент виїжджаючих закордон. Внутрішні туристичні потоки скорочуються за рахунок зниження купівельної спроможності громадян. Найменше внутрішніх туристів було в 2014р. і їх чисельність склала 5596 осіб, але починаючи з 2015 року їх чисельність почала збільшуватися і в 2018 р. досягла 27493 осіб.

Результати дослідження свідчать про зростання попиту на туристичні послуги у 2018 р. на 17,17% і зменшення зростання попиту у 2014-2015 рр. на 8,37%. У середньому порівняно з 2014 р. попит на туристичні послуги Одеської області зріс на 12,77%. Однак кількість обслужених іноземних громадян у засобах розміщення туристів Одещини збільшилася на 30,53% у 2018 р., а у 2014 р. зменшилася на 54,12%.

Варто відмітити, що по всіх категоріях, за виключенням підлітків, простежується позитивна динаміка росту обсягів туристичного потоку.

Структура туристичного потоку по окремих вікових категоріях туристів має характерні риси: діти і підлітки приймають участь найбільше у внутрішньому туризмі (понад 60%), що пояснюється обмеженнями при виїзді їх за кордон (потрібність нотаріально засвідченого дозволу від обох батьків із точним зазначенням країни подорожі, терміну та особи-супровідника); молодь найчастіше відправляється у закордонні турпоїздки (57,4%), а особи старше 28 років – прибувають з інших держав (50% турпотоків з даної вікової категорії).

Структура іноземного туристичного потоку залежно від форми організації подорожі (у складі групи чи індивідуально) характеризується досить рівномірним співвідношенням (53% : 47%), але має великі розбіжності по окремих країнах: наприклад, подорожам у групах віддають перевагу громадяни Франції, Італії, Німеччини, Швейцарії, Японії. Кількість країн, до яких виїжджали українські туристи зменшилось.

Понад половини наших співвітчизників вирушають в подорожі по країнах Європи, 10% – до Америки, 8% – в Африку, 6% – на Близький Схід і 5% – у Південну Азію. Рейтинг за кількістю відбуттів очолює Туреччина, потім у порядку убутвання йдуть такі країни, як Єгипет, Чехія, Угорщина, Болгарія, Таїланд, Польща, Франція, Італія, ОАЕ (частка 10-ки лідерів – 83%).

За 2018 рік Одесу відвідали туристи з 114 країн світу. Про це свідчать дані моніторингу статистичних даних, який уже другий рік проводять Агентство з питань інвестицій та розвитку Одеської ОДА спільно з оператором «Київстар». Відсотковий розподіл туристів, що в'їхали на територію Одеської області за країнами, з яких вони приїхали, має такий вигляд: Україна – 83,98%, Білорусь – 6,7%, Польща – 4,39%, Китай – 1,1%, Туреччина – 0,75%, Єгипет – 0,75%, Румунія – 0,37%, Молдова – 0,37%, Швеція – 0,37%, Франція – 0,37%, Індонезія – 0,37%, Японія – 0,37%. Порівняно із 2015 роком на першому місці серед іноземних громадян були американці. Найбільше українських гостей приїжджало до Одеси з Київської (26%), Миколаївської (12,7%), Вінницької (11,4%), Дніпропетровської (5,7%) і Львівської (5,1%) областей (рис. 6).

Найбільша кількість гостей була зафіксована в серпні – понад 600 тис. українців і 110 тис. іноземців. Найменше туристів в Одесі було в січні – 100 тис. українців і 40 тис. громадян інших країн.

Згідно з даними адміністрації Державної прикордонної служби, цілями відвідування були: приватна, туристична, службова, ділова, релігійна, спортивна та інші. Середня тривалість перебування туристів в Одесі становить 1–5 днів (35,4%). Згідно з даними Департаменту культури і туризму Одеської міської ради, загальні розміри туристичного збору за рік збільшилися майже вдвічі – з 2,5 до 4,6 мільйона гривень (2018 р.).

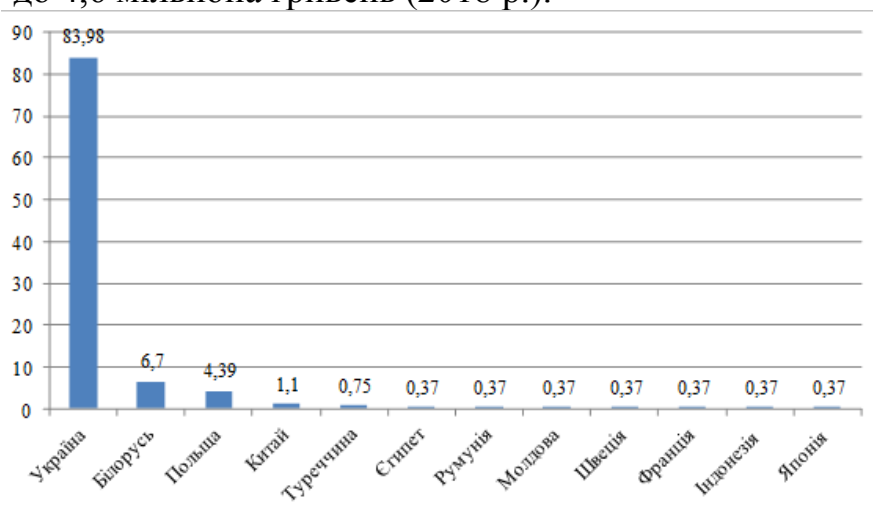

Рис. 7. Відсотковий розподіл туристів, що в'їхали на територію Одеської області

Щодо вибору варіантів розміщення туристів в Одеській області, то значно переважає оренда квартир (44,8%), далі – розміщення у друзів/родичів (18,4%), готелі (15,6%), бази відпочинку (10,8%), хостели (8%), санаторії (2,4%) (рис. 8).

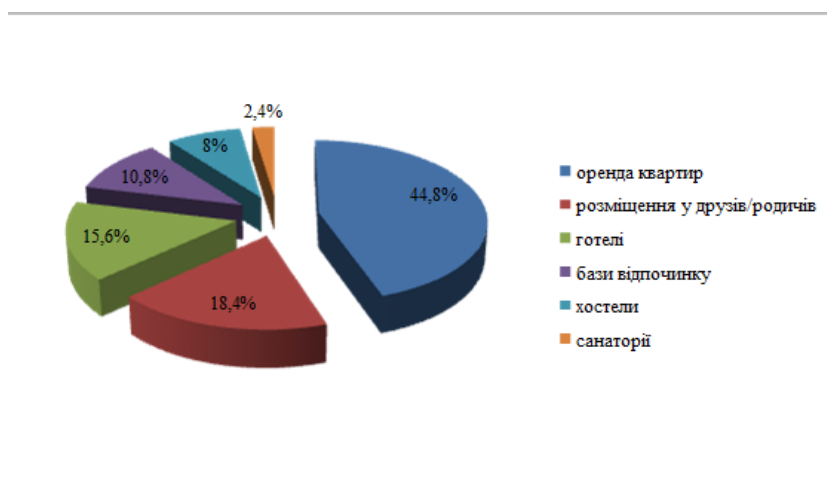

Рис. 8. Варіанти розміщення туристів в Одеській області

Розподіл туристів за віковими групами:

- 30,3% – 18–29 років;
- 38,5% – 30–39 років;
- 18,5% – 40–49 років;
- 12,6% – 50 і більше (рис. 9).

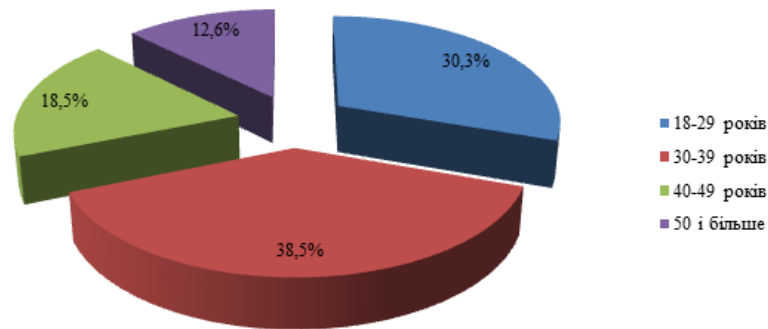

Рис. 9. Варіанти розміщення туристів в Одеській області

Проаналізувавши дані, спостерігаємо деяку зміну туристичного потоку до Одеської області: раніше місто відвідували туристи переважно з країн Європи та Північної Америки, зараз же долучаються азіатські потоки туристів. Отже, місто розширює географію туристів, що прибувають.

З метою визначення особливостей, проблем та потенційних напрямків розвитку туризму Одеської області було проведено експрес-аналіз – на найбільш активних сайтах. Всього в аналізі враховувалося 219 відгуків туристів. Отримані в результаті аналізу відомості дозволили прийти до таких висновків. «Дуже добре» оцінили свій відпочинок 46,02% досліджуваних, «добре» – 28,32%, «задовільно» – 11,5%, «незадовільно» – 12,39%, «дуже погано» – 1,77% (рис. 10).

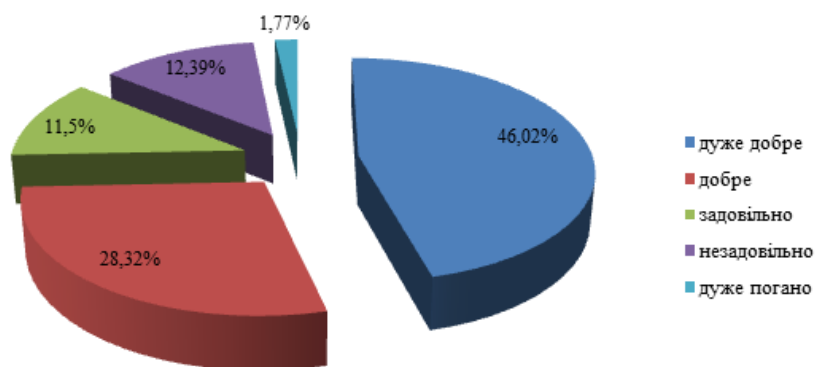

Рис. 10. Задоволеність респондентів відпочинком у Одеській області

Добрі оцінки надали 74,4% туристів, що є дуже позитивним результатом, але 25,66% туристів не дуже задоволені відпочинком, а це означає, що Одеська область ризикує втратити майже чверть туристичного потоку, що і підтверджує наступний факт: 77,88% туристів бажали би приїхати на відпочинок ще раз, 22,12% – ні (рис. 11).

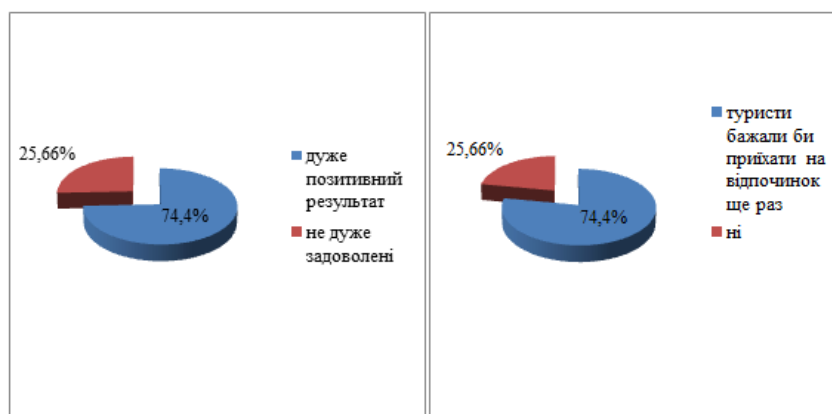

Рис. 11. Задоволеність і незадоволеність респондентів відпочинком у Одеській області

В основному туристи прибувають в Одесу та Одеську область на відпочинок з родиною (74,14%), з друзями (16,38%), дуже рідко наодинці (9,48%), а тому із-за незадовільних вражень від відпочинку регіон втрачає не одного туриста, а декілька.

Зауважимо, що це – активні люди, що користуються Інтернетом і обмінюються своїми враженнями, а отже, імідж Одеської області як місця відпочинку погіршується, тому що людина (за дослідженнями психологів) більше звертає увагу на негативну інформацію, крім того, дуже позитивні відгуки в Інтернеті часто сприймаються як реклама.

На рис. 12 представлений розподіл думок туристів щодо найбільшої проблеми на відпочинку.

Рис. 12. Найбільша проблема туристів на відпочинку, % відгуків

Отже, як найбільшу (але не єдину) свою проблему відпочинку туристи виокремлюють:

1. Санітарно-епідеміологічну обстановку (бруд на вулицях і пляжах, відсутність та/або недостатня кількість смітників і туалетів) – 18,045%.
2. Недостатню кількість розваг для маленьких дітей – 2,256%.
3. Погану кухню, неякісні, прострочені продукти харчування – 3,008%.
4. Бруд в номерах, недостатня кількість або взагалі відсутність прибирань за час перебування в закладі, комахи в номерах – 6,767%.

5. Незадовільний зовнішній вигляд будинків, не доглянутість і зруйнованість історичних пам'яток, невідповідність для відвідування туристами, потреба в реставрації, загальне враження убогості – 9,774%.

6. Криміногенна обстановка – 2,256%.

7. Невідповідність ціна-якість, особливо для готелів та баз відпочинку – 8,271%.

8. Незадовільний сервіс, відсутність додаткових послуг, непривітний персонал – 18,797%.

9. Невідповідність рекламі і, відповідно, очікуванням – 7,518%.

10. Ворожість, хамовитість, непривітність місцевих жителів – 3,008%.

11. Незадовільний стан доріг, не дотримання водіями правил дорожнього руху – 7,518%.

12. Недостатня кількість екскурсій, місць для прогулянок – 12,782%.

На шляху до сталого розвитку туризму є потреба покращувати ситуацію щодо залучення іноземних туристів на Одещину.

За таких умов, можемо прогнозувати зростання попиту на послуги туристичних підприємств Одеської області в середньому на 13%.

Для збільшення попиту серед іноземних туристів необхідно здійснювати маркетингові заходи. Такі заходи можуть передбачати: підвищення привабливості природних туристичних ресурсів та історико-культурних пам'яток шляхом раціонального та бережливого їх використання, враховуючи рекреаційне та психологічне навантаження.

Завдяки географічному положенню, природно-кліматичним умовам, наявності численних історико-культурних, архітектурних, природних пам'яток, розвинених транспортних комунікацій, за кількістю туристичних підприємств та курортно-оздоровчих закладів Одеська область займає провідне місце в Україні.

За використанням своїх туристично-рекреаційних можливостей область в останні 5 років посідає третю рейтингову позицію серед регіонів України.

Рекреаційний комплекс є одним із найважливіших секторів господарства Одеської області. Одним з основних рекреаційних ресурсів є Чорне море. Купальний сезон пересічно триває 114 днів, а особливістю клімату також є значна кількість ясних сонячних днів – до 290 на рік. Загальна довжина морських узбереж з урахуванням лиманів в Одеській області становить 394 кілометри, з яких 175 кілометрів – це морські пляжі придатні для використання в рекреаційних цілях.

В структурі туристсько-рекреаційного потенціалу Одеської області провідну роль відіграють цілющі фактори причорноморських лиманів – особливий мікроклімат, вода з розчиненими в ній солями (рапа), пісок їхніх берегів, лікувальні грязі. Найбільш інтенсивно використовуються на даний час грязі Куяльницького лиману, які за властивостями є найбільш якісними³.

³ Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / авт.: колектив: О.Г.Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2012. – 336 с.

В межах області сформувалися три курортно-рекреаційні райони: Одеський, Білгород-Дністровський та Татарбунарський (табл. 2).

Таблиця 2 – Рекреаційні райони та курорти

Рекреаційні райони та курорти	Розташування	Спеціалізація
<i>Одеський курортний район</i>	Між Тилігульським і Білгород-Дністровським лиманами	Грязеоводо-лікування, оздоровчий відпочинок
Одеський центральний курорт (курорти Аркадія, В.Фонтан, Чорноморка)	Узбережжя між Сухим і Великим Аджалицьким лиманами	Кліматичний відпочинок, лікування дітей і дорослих
Куяльник	Південний берег Куяльницького лиману	Грязелікування, бальнеолікування дорослих
Хаджибей	Південний берег Хаджибейського лиману	Грязелікування дітей
Дофінівка	Узбережжя між Великим і Малим Аджалицькими лиманами	Кліматичний відпочинок для дітей і дорослих
Кароліно-Бугаз – Дальник (Санджейка)	60 км на південь від Одеси між Цареградським гирлом і Іллічівськом	Кліматичний відпочинок дітей і дорослих
<i>Білгород-Дністровський курортно-рекреаційний район</i>	Між Дністровським лиманом і озером Бурнас	Кліматолікування, оздоровчий відпочинок
Затока	Між Будацьким озером і Цареградським гирлом	Кліматичний відпочинок дорослих
Сергіївна	Північно-західний берег Будацького озера	Грязелікування, кліматолікування, відпочинок дорослих та дітей
Лебедівка	Морське узбережжя між озерами Бурнас і Будацьким	Кліматичний відпочинок дорослих
Білгород-Дністровський	Берег Дністровського лиману	Туристичний центр
<i>Татарбунарський курортно-рекреаційний район</i>	Між озером Бурнас і річкою Дунай	Клімато-бальнеолікування, оздоровчий відпочинок
Тузли	На протоці між озерами Алібей і Бурнас	Відпочинок, короточасний відпочинок
Алібей	Північний берег озера Алібей	Бальнеологічне лікування і відпочинок дорослих
Джантшейський	На протоці між озерами Сасик і Алібей	Бальнеологічне лікування дорослих, відпочинок дорослих і дітей
Приморське	Між річкою Дунай і озером Сасик	Кліматичний відпочинок дорослих та дітей
Татарбунари	Північний берег озера Сасик	Бальнеологічне лікування дорослих

Особливості економіко-географічного розташування, розвитку транспортної галузі, чудові природно-кліматичні умови, велика кількість архітектурних пам'яток, лікувальних грязей та джерел мінеральних вод формують позитивні передумови для успішної реалізації конкурентного потенціалу області на міжнародному ринку рекреаційно-туристичних послуг.

В Одеській області налічується 22 курорти, розташовані переважно на чорноморському узбережжі у межах таких адміністративно-територіальних одиниць:

- обласний центр – м. Одеса;
- Білгород-Дністровський район – 7 селищ: Затока, Сергіївка, Косівка, Курортне, Миколаївка, Попаздра, Приморське;
- Комінтернівський район – 6 селищ: Гвардійське, Ліски, Вапнярка, Крижанівка, Нова Дофінівка, Сичавка;
- Овідіопольський район – 5 селищ: Грибівка, Дальник, Кароліно-Бугаз, Санжійка, Іллічівка;
- Татарбунарський район - 3 селища: Лебедівка, Приморське, Тузли.

Найпоширенішими закладами лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні визначено бази відпочинку, питома вага яких становить 87,8% зі всієї кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Більшість українських туристів після анексії Криму переорієнтувалися на відпочинок на інших курортах України. Поки що найбільше від цього виграє Одеська область. Тут з'явилися і почали активно розвиватися локації, назви яких туристам раніше були не відомі

Кількість українців, які проводять відпустку на рідних морських курортах в останні три роки, після анексії Криму, значно зросла.

На окупований Росією півострів ризикує їздити все менше туристів: за даними Держприкордонслужби, в червні 2018 року кількість осіб, які перетинали пішки адмінкордон, знизилася на 41% у порівнянні з 2014 роком, а автомобілів – на 63%.

Ще одна вагома причина розглядати вітчизняні курорти, це зниження платоспроможності та високий курс долара, через що відпочинок за кордоном став менш доступним, ніж три роки тому.

Одеса зокрема орієнтована не тільки на літній відпочинок, місцева влада ставить за мету розвивати напрямок у форматі туризм круглий рік. Але все ж поки основна маса туристів їде саме в теплу пору року з 1 квітня (коли традиційно проводиться «Гуморина») і по жовтень⁴.

На відміну від Одеси, на курортах області гарячий сезон набагато коротший – з середини липня по серпень. Про значне зростання кількості туристів за останні три роки свідчить з одного боку бурхливий розвиток нових курортів, локації яких раніше в такій якості були не дуже відомі, з іншого боку – зростання числа нових готелів, туристичних баз.

⁴ Офіційний сайт Одеської обласної державної адміністрації . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.odessa.gov.ua/> Офіційний сайт Одеської обласної ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/>

2.4. РОЛЬ ЛАНДШАФТНОГО ПЛАНУВАННЯ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ *

Ландшафтне планування як одна з форм (соціокультурна) адаптації людини в навколишнє середовище є складовою частиною територіального планування господарської діяльності. Воно набуває науково-прикладної актуальності через усвідомлення громадськістю розвинених країн багатоаспектне та складності рішення екологічних проблем, що швидко загострюються, та їх впливів на соціально-економічне благополуччя людей.

Історію ландшафтної господарської діяльності та пов'язаних з нею спрямованих перетворень в ландшафтах можна простежити з глибокої давнини. Найбільш давніми (105 років тому) напрямками та елементами ландшафтної господарської діяльності людини є циклічні міграції первісних племен, зумовлені як природними циклами розвитку природи (сезонні, багаторічні), так і антропогенними факторами, такими як перенаселення, псування (випалювання, витоштування) життєво необхідних, але повільно відновлюваних ресурсів. У пошуках більш сприятливих умов життєдіяльності люди були змушені шукати, освоювати інші ландшафти. Цей вид ландшафтної господарської діяльності простежується в деяких районах з екстремальними і сезонно контрастними природними умовами до наших днів. Причому приклади такого виду ландшафтної господарської діяльності можна знайти на локальному та регіональному рівнях¹.

Ландшафтно-екологічна зумовленість простежується з давніх часів (10 тис. років тому і більше) до наших днів також у розселенні людей і розміщенні в ландшафтах перших сільськогосподарських угідь. По-перше, відповідно до широтної зональності ландшафтів на зорі людства насамперед найбільш щільно заселялися більш сприятливі в біокліматичному відношенні регіони субтропічної та тропічної зон. По-друге, розселення і первинне освоєння земель йшло переважно вздовж річкових долин і по прибережних ландшафтах інших водойм, в передгірних та лісо-лугових ландшафтах. Ці екотонні ландшафти, маючи найбільш різноманітні природні ресурси та сприятливі природні умови, дозволяли краще задовольняти життєві потреби людей. Саме тут сформувалися і залишили свої сліди найбільш древні цивілізації, спостерігалася і спостерігається найбільша щільність населення та освоєність території. Більше того, території з поєднаннями різноманітних ландшафтів були чинником спеціалізації життєдіяльності груп людей, вимушених адаптуватися до різних умов природного середовища. У результаті навіть спочатку єдині народності або племена, спеціалізуючись з тих чи інших видах господарської діяльності диференціювалися на етноси².

* Автори Машіка Г.В., Лужанська Т.Ю., Медвідь Л.І.

¹ Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: Теорія і практика / В.М. Гуцуляк / Навчальний посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2008.- 168 с.

² Колбовський Е.Ю. Ландшафтне планування. Навчальний посібник / Е.Ю. Колбовський.- М: «Академія», 2008.- 336 с.

Наукове видання

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

За науковою редакцією доктора економічних наук, професора Матвійчук Л.Ю.

Підп. до друку 10.06.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 13,3.
Тираж 300 прим. Зам. 44.

Інформаційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ІВВ Луцького НТУ